

Oleksza gyalogosan kelt át a határon.
Tíz koronát kapott. A sötétben a töviskés bokrok megvérezték arcát. Reggelre otthon volt.

— A földet is eladtátok? — kérdezte feleségétől. Mert akkor végünk.

— Azt nem adtuk el... Nem is vették volna meg. Sziklás föld kinek kell?

3.

Oleksza ott kapál földjén. Kapája szikrát hány. A völgy éhesen tárog esőért. A fa csobollóban vizet hord Oleksza a sziklás barázdákra, hogy ebben az évben legalább a kecskét visszavehessék, mert a tej kell a kisgyerekeknek.

T Á J É S S O R S

Írta: J. SZIEMLÉR FERENC

Valahányszor hosszabb külföldi tartózkodás után hazatértem, mindig bizonyos jóleső izgalmat éreztem. „Itthon vagyok“ ezt mondta ez az izgallom. S egyuttal azt is eszembe juttatta, hogy — nem nagyon számos — utazásaim közben mindig nyugtalanított a sík vidék. Vonatok ablakából kitekintve vagy barangolás közben valószerűtlennek, mesterségesnek éreztem a síkságot, vártam, hogy a szemhatárt eltakaró köd fellebbenésével ismét megpillantsam a jólismert hegyeket.

Mindkét ösztönös érzés közös gyökérből ered. Az ember, akár a macska, rendszerint érzi és őrzi az otthon kötöttségeit. A táj az évek megszokása folytán mintegy a test részévé válik. A tájjal körülvevett ember vagy az ember körül kialakuló táj, mint egység tűnik élénk. A fizikában sincs anyag tér nélkül és tér anyag nélkül, az egyik a másik oka vagy feltétele.

Ilyen értelemben csakugyan lehet a „táj hatásáról“ beszélni, noha ez a szemlélet máris javíthatatlan s szinte elvetendő egyoldalúságot tartalmaz. Hiszen nemcsak a táj alakít engem, én is alakítom a tájat (fizikai, de még inkább lélektani módon) s ha a tájat saját okomként kell elkönyvelnem, ugyanakkor én is oka vagyok a tájnak.

Közönségesebb nyelven a táj hatásának ilyen megnyilvánulását hazaszeretetnek, tájhazafiságnak, „lokalpatriotizmusnak“ nevezzük s egy ilyen táj-transzilvanizmust, a magam példáján okulva szintén létezőnek ismerhetek el. Valószínűleg ilyesmire céloz Babitsnak a Pestj Napló multévi karácsonyi számában megjelent cikke is. „Létezik-e vajjon valami külön 'transzilván' jelleg a tájakban, van-e igazán egységes hangulata ennek a... tartománynak?... Én, aki messziről jöttem Transzilvániába, halálomig őrzöm magamban az ottani táj félreismerhetetlen és semmihez sem hasonlítható hangulatát, mely ugy különbözik az én Dunántulomtól, mint a barna a kéktől.“

De ez a „tájtranszilvanizmus“ csak ennyi lehet és nem több. Szeretem, mert az enyém! Sajátosan és el nem idegeníthetően az enyém. Hiszen én magam alkottam. A tájhaza képzetét, épp úgy, mint az otthon képzetét csak kis mértékben alkotják tárgyi adottságok. Főösszetevői lélektani tényekből erednek. És a környezet tárgyas hatását kimutatni az élettan mai állása mellett voltaképpen lehetetlen is.

Ezt az elvi lehetetlenséget hangsúlyoztam *Jelszó és mithosz* c. a *Hekkon* hasábjain megjelent tanulmányomban és hangsúlyozom ma is. És miként ott, ma is állítom, hogy a magyarok-lakta terület más részeivel való viszonyban (lásd Babits) csakugyan lehet ezt a tájhazafiságot érzékelni. De ez a viszony, a táj külön képe, népenként és talán emberenként változik. Micsoda más tájat lát *Reményik* vagy *Aprily*, mint akár *Lucian Blaga* a maga filozófiáján keresztül, vagy *Zillich* „a korok s határok közt” élő százsz nép szemével! Ez a három „tájtranszilvanizmus” szinte összeegyeztethetetlen. Még a tárgyak sem azonosak benne, hiszen a tárgy maga is csak lélektani tény s a külvilág, a táj aszerint alakul, ahogy én felfogom. A „tájtranszilvanizmus” eredete és gyökere tehát mélyebben s rejtettebben fekszik, mint ahogy ezt a táj dicsérői vagy dalnokai (magamat sem kivéve) hiszik. Nem a táj alkot bennünket a saját képére, hanem — miután a hatást feldolgoztam — én teremtem meg a tájat saját képemre és hasonlatosságomra. Ebben az értelemben van is transzilvanizmus; „tájtranszilvanizmus”.

Ennél többet a tájhazafiságról állítani nem lehet. Nem természeti, hanem lélektani tünemény. S mint lélektani tünemény nem a külső benyomások gépies és egyöntetű feldolgozásában jelentkezik, hanem egy nép átvett vagy közösen kialakított szemléletének bizonyos külső vonatkozásokra való alkalmazásában. Ennyiben pedig nem oly döntő jelentőségű, mint ahogy a transzilvanisták állították.

Ha a regionális (az ennek megfelelő „vidéki” szó a magyarban leki-csinyló mellékkizzel bír) irodalom szempontjából figyeljük a dolgokat, a tájhazafiság eszméje vagy mithosza fontossá válhatik. De mihelyt mélyebbre hatolunk és általánosabb törvényeket keresünk, a tájhazafiság elveszti központi és irányító jelentőségét. *James Joyce* dublini író és ebből a szempontból szintén lehet jelentősége. *Aldous Huxley* Londonban él. *Joseph Conrad* viszont mindig a tengereket járta. És csodálatosképpen mégis úgy érzem mindhármukról, hogy határozottan és eltagadhatatlanul az egységes angol irodalomhoz tartoznak. Sőt mi több: a köztük lévő különbséget sohasem a táj, hanem mindig az írói alkot önkifejezésének voltam hajlandó tulajdonítani. Soha eszembe nem jutott az angol irodalmat tájak szerint felosztani s például *Katherine Mansfield*-et ausztráliai írónak tartani. Sőt maguk az angolok sem csinálják ezt, amint egy épp a kezem ügyébe eső antológia igazolja, ahol az amerikai lírikus éppúgy angolnak számít, mint akár *Shakespeare*.

A honi magyar irodalom regionális jelentőségét *Szenczei László* egészen pontosan kielemezte (*Korunk*, 1938 január). Szenczei a regionális irodalom hatásának társadalmi és politikai gyökereit vizsgálja, de ugyanarra az eredményre jut, mint én, aki ennek jelentőségét, valamint az irodalom egészével való kapcsolatát a táj lélektani jegyeivel igyekszem megvilágítani. Mindkét eredmény egyezik azzal, amit a „*Jelszó és mithosz*” már eleve kimondott, vagyis, hogy „lehet a transzilvanizmus esetleg téves anélkül, hogy a sodrában kialakult vagy kialakuló irodalmi mű maga is elvetendő volna.” A tájhazafiság tehát teremthet irodalmat, de ez az irodalom nem azért lesz jelentős, mert bizonyos táj ad neki jellegzetességet, hanem, mert művelői úgy alakítják önmagukban a táj képét, hogy az különleges művészi többletet ad.

A tájhazafiság, az otthon és a szülőföld szeretete ilyen értelemben senkiből sem hiányozhatik, még a (manapság kevésbé divatos) világpolgárból sem. Mint ahogy senki sem tagadhatja le azt a nyelvet, amibe beleszületett, éppúgy nem bírjuk letagadni azt a tájat, amiben életünk lefolyik. De ezt a tájélményt nincs jogunk világszemléletté (mithosz)

duzzasztani, mert ez egyéniségünknek vagy egy nép közös sajátosságainak csak *egyik* alkotó része. A műben a tájélmény rendszerint csak a színezés szerepét vállalhatja, központi kérdéssé nem nőhet. Ha megnő, akkor ez a szervezet kezdődő elefantiázisának jele.

Most egy pillanatra ismét emlékeztetnem kell az olvasót arra, hogy — nagy vonásokban s az egyéni változatokat kikapcsolva — szűkebb hazánkban annyi tájhazafiság van, mint ahány itt élő nép. Mondjuk három. Saját magyar szempontomból tehát lehet táji különbség köztem és dunántúli rokonaim között és ez beszédemen, stílusomon, tehát világnézetemen is felfedezhető. De — és most megint a „Jelszó és mithosz“ egy állítására hivatkozom — ennek a tájhazafiságnak, tájtranszilvánizmusnak csak akkor lenne végzetesen döntő ereje, csak akkor tehetném ezt egy külön, sajátos, általános és mindenkire kötelező életszemlélet, mithosz alapjává, ha mindhárom tájhazafiság ugyanolyan vagy legalább is hasonló jegyeket mutatna és hasonló célokat követne. Ha ezt be lehetne bizonyítani, akkor ezzel bebizonyulna a három nép feltétlen sorsközössége is.

En egyidőben feladatszerűen figyeltem a román szellemi élet eseményeit s különösen a Transzilvániában lakó románság megnyilvánulásaira voltam kíváncsi. Lakóhelyem viszont a szászokkal hozott folytonos kapcsolatba. Évek során öntudatlanul kerestem azokat a közös jegyeket, amelyek a transzilvánizmust igazolhatták volna. De az egész idő alatt ritkán bukkantam olyan bizonyítékokra, amelyek a ma is élő, létező és ható közös sorstudatot, a transzilvánizmust igazolták volna.

Mikor egy kutató éveken át azt a tudományos feltevést fogadja el, hogy a nap forog a föld körül s erre keres bizonyítékokat, mignem egy napon rájön, hogy bizonyítékai (hiszen vannak!) nem igazolják mindenben a feltevést: kénytelen lesz — a tudomány érdekében — az ellenkező munkahipotézissel megpróbálkozni s arra keresni bizonyítékokat, hogy a föld forog a nap körül. Vagy legalább is egyelőre azt igyekezzük bebizonyítani, hogy a nap *nem* forog a föld körül.

Igy jártam én is a transzilvánizmussal.

Az igazság az irodalomban éppugy kötelező, mint a tudományban. A tárgyilagosság is. Kénytelen voltam tehát elemzően és bíráló módon megvizsgálni azokat a bizonyítékokat, amiket a transzilvánizmus védői sajátos életszemléletük, azaz mithoszuk igazolására felhoztak. De kénytelen voltam ugyanakkor megvizsgálni maguknak a bizonyítékoknak értékét és érvényességét is. Ha eltekintek az összeadandó mennyiségek természetétől, akkor bebizonyíthatom, hogy két alma meg két alma az négy körte. De ez nem bizonyíték. Kénytelen voltam tehát a történelem bizonyító erejét is kétségbevonni. S ime az egyik legfőbb bizonyító eszköz törekenynek mutatkozott.

A történelem ellen, a „történelmi igazságok“ ellen elvi kifogásaim voltak és vannak. A történelemmel történő bizonyítás leggyakrabban csak a jelen eszméinek, sőt vágyainak visszavetítése valamely távoli korba, ami ilyenformán magától alakul át a legkitűnőbb bizonyító anyaggá. (Legtöbb történelmi regény itt bukik meg nemcsak művészetből, hanem történelemből is. Ritka egy Flaubert, vagy egy Kemény Zsigmond.) De még a valóban történelmi érzékkel, tehát helyes korszemlélettel feldolgozott történelmi anyag sem alkalmas mindig a bizonyításra. A történelmi tények a feldolgozó ösztönei szerint módosulnak és ha bizonyos anyagi jelenségek megítélésében mincs is eltérés, az összefüggések kimutatásában már a kutatók egyéni szemléletük szerint szoktak különbözni. A történelemmel azért nehéz bizonyítani, mert egy eseménycsoportból tiszt-

ta történelmi eszözökkel vont következménynek nagyon gyakran az ellenkezőjét is be lehet bizonyítani. „De jaj! — mondja *Huxley* — olyasvalami, hogy 'Történelmi Igazság' nincs. A multról csak többé-kevésbé valószínű vélemények léteznek, amelyek nemzedékről nemzedékre változnak. A történelem, matematikus-módra beszélve, a történész tudatlansági fokának és személyes elfogultságainak viszonya... Ameddig a múlt eseményei megőriznek bizonyos időszerűséget, történelmük korról-korra átalakul, ugyanazok a bizonyítékok új magyarázatokat nyernek és ugyanaz a végleges tudatlanság mindig új vélemények alapjává válik.“

Annyira megy a történelmi események megítélésében való bizonytalanság, hogy még a jelent is befolyásolja. *Kós Károly* például a Targumuresi Találkozót, mint a transzilvánizmus mellett szóló bizonyítékot hozza fel. Viszont *László Dezső* egy nyilatkozata szerint az én felfogásom „a Találkozó határozataiban nyert aktuális kifejezést.“

A történelemmel és különösen a távolabbi történelmi múlttal való bizonyítás esetében az egészséges kétely álláspontjára kell helyezkedni. Nem fogadtam el hát azokat a történelmi érveket, amelyeket a transzilvanisták tételük bizonyítására felhoztak, de nem fogadom el azokat a történelmi érveket sem, amelyek ellene szólnak. Nehéz dolog olyan mérték-egységekkel mérni, amelyek kiterjedésüket a velük dolgozó ember vágyai, véleményei, esetleg hangulatai szerint változtatják. Mert például amíg *Kós Károly Budai Nagy Antalja* az 1437. évi lázadás egyik igen fontos eleméül tünteti fel a huszitizmus harcát az uralkodó hittel (a főhős alakja ezt jelképezi) addig *Gombos Ferenc* Albinak a lázadás történetét tárgyaló könyve szerint a mozgalom igazi jellege szinte kizárólag társadalmi forradalom. S aki ugyanezt a darabot a „transzilván szellem“ bizonyítékának fogja fel, az megint csak összeütközésbe kerül a fenti könyv zárószavával: „Ha csak egy rövidke pillantást vetünk is a transzilvániai románoknak 1437 utáni történetére, úgy be fogjuk látni a mondottak igazságát. Ekkor válik el lassan, észrevétlenül a románság útja a magyarságtól...“ A lázadás következtében létrejött unió pedig nem tekinthető a „transzilván szellem“ kiindulópontjának, hiszen az tiszta rendi természetű, majdnem osztályszövetkezés volt az „istentelen“ parasztok és a török ellen.

A transzilvánizmus a középkorba vezette vissza a honi demokratikus fejlődés kezdeteit. De íme *Deér József* ilyeneket mond: „a fejlődés demokratikus jellege a tények világánál... nem igazolható. Amennyiben a rendiségben volt demokratikus elem, annak transzilvániai formája ezt teljességgel nélkülözte... Hóman Bálintnak az Anjou-kori nagybirtok megosztásáról végzett úttörő számításai pedig végleg a mesék birodalmába utasítják a középkori Transzilvánia 'demokratikus' mivoltáról szóló elméletet... Az Anjou-kori és részben XV. századi Transzilvániában a kis- és középbirtok aránya majdnem tizenöt százalékkal rosszabb, mint a 'feudális oligarchikus' Magyarországon“.

A fejedelemségek korában viszont egy — a rendi szervezet megilletős gyöngesége folytán előállott — oligarchikus felépítésű központi egyeduradalom volt, ahol a rendek Apaffy uram vagy Báthory Zsigmond vagy Báthory Gábor ténykedéseit lelkes egyértelműséggel hagyták jóvá.

Mindezekből a jelenségekből bátran lehetne a „transzilván szellem“ történelmi fejlődésének ellenkezőjére következtetni. Vannak történészek, akik meg is teszik. De ha a történelmi országrész szabad, humanista légkörét esetleg nem igazolja a történelem, mást igazolhat. Igazolhatja azt, hogy mégis létezett valami különálló transzilván gondolat, amely az itt élő három nép sorsának ha nem is egyöntetű, de legalább is egyirányú

Fejlődést adott.

Kacsó Sándor, a transzilvánizmusnak egy ilyenfajta értelmezését adja. Az alávetett népeknel történelmi törvényszerűséggel fel-feléledő transzilvanizmus képe azonban tulságosan egyszerű, tulságosan logikus ahhoz, hogy könnyen elhíhető lehetne. Kacsó a múlt tényeit egy huszadik század elejei polgári humanista eszmekörében értékeli át és nemzeti színezetet ad olyan törekvéseknek, amelyeknek rendi színeződése tagadhatatlan. Az itteni népek történetét pedig csak a történelmi fejletlenség határain belül, mint zárt és szétnyithatatlan keretbe foglalva vizsgálja, holott a tragikus az, hogy — a fejedelemségek korát kivéve — ez a zárt keret egyáltalán nem létezett és a három nép nem centripetális, hanem centrifugális mozgást fejtett ki mindenkik feltételezett közös központja körül. Gombos F. Albin vagy Jancsó Benedek például más véleményen van a románság történelmi törekvéseiről, mint Kós vagy Kacsó. A szászokról viszont így ír Deér József: „A szászok az egész középkor folyamán ténylegesen is fennálló területi autonómia élvezői; a terület azonban tulságosan kicsi és súlytalan ahhoz, hogy Transzilvânia oligarchikus fejlődését más irányba terelje. Ily törekvés különben is távol állott a szászoktól, akik mindenkor csak kiváltságaikat tartották szem előtt és csak olyankor léptek érintkezésbe a megyék nemességével és a székelekkel, ha ezeket (már t. i. kiváltságaikat) veszélyeztetve látták.“ (Különben 1613 december tizedikén a szászok még ligát alakítanak, talán egyenesen Bethlen Gábor ellen, kiváltságaik megvédésére.)

A történelem könnyen bebizonyíthatná tehát a három nép közös sorsának és szándékainak nemlétét. „...Az uniók, amelyek a védelemmel kívül legfeljebb az igazságszolgáltatásra terjedtek ki, Mohács után mégsem szolgáltathatták új államélet felépítésének alapját. A három nemzet mindenike a maga körülhatárolt egységes területén tovább élte külön életét, amely társadalmilag, majd a reformáció idejében vallási tekintetben is lényeges eltéréseket mutat egymástól.“ (Eckhart Ferenc.) A példák és idézetek számát bizonyára szaporítani lehetne még. Én azonban nem a transzilvanizmus ellen akartam történelmi bizonyítékokat felhozni, csupán a történelem bizonyító erejének ingatagságát igyekeztem kimutatni. Amíg a történelmet mint tudományt művelik, még bizhatunk benne valamennyire (nem is annyira benne, mint inkább művelőjének tárgyilagosságában), de mihelyt „magister vitae“ lesz belőle, azaz alkalmazott tudomány, még ezt a bizalmat is meg kellene tőle vonnunk. Én legalább is nem bízom benne, mert bizonyítékai között szabad választást enged mindenkinek kedve és elfogultsága szerint. De ha a bizonyítékok között így lehet válogatni, akkor sem Kós Károlynak, sem másnak nincs joga engem s velem együtt bizonyára az eddig idézettek is, hamisítónak vagy tudatlannak bélyegezni csak azért, mert — esetleg tévesen — nem fogadom el Kósnak a transzilván szellem ezeréves fejlődéséről szóló — esetleg téves — elméletét.

A történelem bizonyító erejének elvi kétségbevonása természetesen nem jelenthet merev tagadást. A „Jelszó és mifhosz“-ban talán az előadás világossága kedvéért feltűnő élességgel vontam meg a határokat s ez ejthette az olvasót tévedésbe. Utólag magam is meghökkentem ezen s igyekeztem felfedezni azokat az elemeket is, amelyek a transzilván léleknek minden egyéltől való különbözőségét igazolják. Avagy legalább igazolják azt, hogy a három nép olyan közös — nem politikai — sajátosságokat fejlesztett ki, amelyek egységes szempontból teszik őket megítélhetővé.

E foglalatosságom közben egyszerre eszembe jutott, hogy a tran-

szilvánisták és köztem lefolyó csatározás voltaképpen csak a fogalmak tisztázatlanságában leli eredetét. En a transzilvánizmus alkalmazhatóságát csak akkor voltam hajlandó elismerni, ha ennek kétségtelenül bebizonyított közös és együttes formája mindhárom népnél fellelhető. A transzilvánizmus védői viszont folyton az illető nép és ugyanannak a népnek más területen élő részei közt levő különbséget hangsúlyozták. Ez utóbbi transzilvánizmust azonban senki sem akarja tagadni. Még én sem. Fia talabb éveimben jártam Moldvában s láttam, hogy a moldvai román különbözik a munténaitól. A porosz is más, mint a bajor. Sőt a londoni angol is más, mint a liverpooli. Az itteni különbségek bizonyára hasonló jellegűek. A változatok különbözősége ez. De ez a különbség nem a három nép közös sajátágaiban, hanem mindenküknek a közös lakóhelyen kívül való vonatkozásban felfogott egyedi különbözőségeiben nyilvánul meg. Ez egy nemleges transzilvánizmus, amit csakugyan nem lehet történelemmel, „transzilván liberális szellemmel“ vagy huzamos együttéléssel bebizonyítani, de talán igazolni lehet mással.

A legmélyebbel: a néphittel, a babonával kezdettem meg. Már eleve bevallom bűnömöt: inkább csak a magyar néphittel foglalkoztam. Talán azért, mert *Tamási Jégtörő Mátyása* transzilván jellegének egyik alkotórészét éppen ezek a jelképes babonák tették. A néphit, a babona bizonyára fontosabb bizonyíték, mint a társadalom felszínének jelenségei, mert a mélyben lejátszódó és együvé hasonuló babonaságok többet árulhatnak el a sajátos népi világról vagy a különböző népek lelki összetartozásáról, mint akármilyen tudós értekezés.

Róheim Géza könyve (*Magyar néphit és népszokások*) azonban meglehetősen feleletet adott a kérdésre. „A magyar néphit és népszokás igazi tömegét, tulnyomó nagy részét csak egy jelzővel illelhetjük: európai. Mert az európai folklóre-kutatás eddig legalább többnyire képtelen volt az egyes elemek keletkezési helyét és idejét pontosan megállapítani, de se vége, se hossza nincs annak az adattömegnek, amelyről kimutatható, hogy megvan minden európai népnél, de ilyenformában csakis Európa népeinél.“ A székely néphit tehát, amint az a Tamási regényében szereplő néphit-jellegű elemek és Róheim könyvében foglalt adatok összevetéséből kiderül, voltaképpen az európai szellemi alkotazonosságát igazolná. A székely-magyar néphit bizonyos mértékben mindenestre gazdagabb, mint más magyar nyelvterületeken (kopjafák! tündérek!), de ezek a különbözőségeik megint csak azon az általános alapszövegen tűnnek fel, amely a magyar néphit egészét teszi. A néphittel való végleges bizonyítás tehát sikertelen marad.

Ez a tapasztalat meglehetősen volt s egyideig hajlandó lettem volna minden egyéb megnyilvánulást is csak abból a szempontból figyelni, hogy vajon nem valami európai áramlatnak helyi jellegű színeződését vagy eltorzulását kell-e benne ismét felfedeznem. Elhhez járult még az a művészettörténeti felfogás is, amely az európai szellemi múlt művészeti törekvéseinek határvonalát a Balkánnal lezárja. Persze rájöttem, hogy az Európával való szellemi közösség és az európai hatásnak a tájhoz kötött módosulása jól megférnek egymással. A transzilván jelleg lehet tehát az európai anyag sajátos feldolgozása is. Ha e különbség felől nézem, akkor mindenütt transzilván jegyeket fogok felfedezni, ha pedig az alapanyag felől nézem, akkor az Európával való közösséget érzem. Ez körülbelül megfelelne a Szenczei-féle regionális irodalom képzetének is, de sajnos nem felel meg a három nép transzilvánista szemléletének, mert jóllehet az Európával való viszonylatban mindhármuk külön-külön transzilván is, egymásközt esetleg mégsem tallálnak összekötő kapcsolatra.

A népművészet, a népi dalkincs vagy az építészet terén felfedezhetünk transzilván átvételeket és kölcsönhatásokat. Ha három idegen ember huzamosabb ideig együtt él, önkéntelenül is átvesznek egymástól egyetmást. Egy kézmozdulatot, egy kifejezést, egy ruhaviseletet. És mindazt, amit átvesznek, mindenikük a saját egyéniségéhez alakítja. Az átvett jelenség tehát kiszakad addigi környezetéből, de az új környezetben már elveszti régi énjét s mint ilyen éppúgy különbözik az eredetitől, mint az átvevőnek egyéb tulajdonságai az átadó tulajdonságaitól. Gondoljunk csak a nyelv példájára. A nyelv szervesen magába építi az idegen elemeket anélkül, hogy ezért saját felépítési törvényét megváltoztatná (de ha mégis megváltoztatja, akkor jaj a nyelvnek).

Igy vagyunk valahogy a három nép kölcsönhatásaival is. A szász népi viselet női diszöltözetében első pillanatra ugyan ki fedezné fel a 16. és 17. század magyar úri viseletének hatását és továbbképződését? Pedig ott van, mélyen beágyazva a többi elemek közt anélkül, hogy az egésznek sajátos népi jellegét megváltoztatná. Vajjon a székely betlehemes játékok vagy a csángók borica-táncának román-szláv jellegű átvételeiről azt kell-e állitanunk, hogy miattuk az egész játék vagy tánc magyar jellege megváltozott? Ha így történnék, a bárhol együttélő népeknek kétségbe kellene esniök saját népi mivoltuk jövője miatt. Ha az átvétel nem illeszkedik be szervesen (nem integrálódik) az átvevő nép szellemi alkotába, akkor az átvétel — kiegyenlítő hatása folytán — nem nyereség, hanem veszteség, az átvevők népi valóságának csökkenése. A népi dallamok kölcsönhatásának kérdése különösképpen igazolja a fenti tételt. Maga a kölcsönhatás ténye azonban nem is döntő bizonyíték. *Viski* Károly szerint: „Hogy az ősi réteg (a dallamok ősi rétegeről van szó) jelenségei között egyik-másik más népekével rokon vagy azonos, abból nem mindig következik az, hogy kölcsönzés, hanem az a felismerés, hogy bizonyos közös jelenségek egy nagy európai vagy talán euráziai műveltségkör ősi közvagyonához tartoznak, ahogy ezt például a hangszerek formáinak vagy a puskaportartó szarvasagancsok, a kéregmunkák és szövés díszítésmódjában is megfigyelhetjük.“

A külső és belső kölcsönhatás egyébként sem egészen tisztázott kérdés. Azt gyanítom, hogy amennyiben eléggé erős népi valóságérzettel, tudattal rendelkező népekről van szó, ez az átvétel rendszerint csak a formára szorítkozik („külső kölcsönhatás“) s az átvett formát az átvevő tölti meg a maga világgképéből adódó szellemi tartalommal, ami az átvétel folytán módosulhat, de eredeti jellegét nem veszítheti el. A belső kölcsönhatás esetében az átadó nép világgképét vesszük át szőröstől-bőröstől, azaz a saját gyengébb népi tudatunkat helyettesítjük egy más, erősebb, hódító népi tudattal. Ez az utóbbi hatás (a „belső kölcsönhatás“) a beolvadás vagy összeolvadás első lépése.

A transzilvánizmus szempontjából viszont a „külső és belső kölcsönhatások“ megítéléséhez döntő mozzanat a hatások irányának megállapításában rejlik. Ha ezek a hatások egyirányúak (konvergensek), tehát a három népben azonos szellemi, társadalmi vagy politikai magatartást alakítanak ki, akkor bizonyítékként lehet őket felhasználni. Ebben az esetben van transzilvánizmus. Ha ezek a hatások különirányúak (divergensek), azaz mindenik nép sajátos benső felépítése szerint módosulnak, akkor a bizonyítás nem sikerült. Az olvasó maga is dönthet a kérdésben. Saját véleményemet nem akarom ismételni.

Nos, ha a transzilvánizmus azt állítja, hogy a honi magyar különbözik a másországi magyartól s ezt a különbözőséget a sajátos helyi körülmények befolyásával magyarázza, hajlandó vagyok magyarázó szán-

dékát komolyan venni s ezt a transzilvánizmust megfelelő kiegészítésekkel elfogadni. De amikor a transzilvánizmus tartalmát így megállapítottuk, tiltakozom az olyan logikai botlás ellen, amely ebből a fogalomból jelszót csinálva más értelemben s más tartalommal olyan területen akarja alkalmazni, ahol bizonyítani már nem lehet. Ha egy hatoldalú kocka két oldala kék, de az egyik sötétkék és a másik világoskék, két oldala barna, világos és sötétbarna, két oldala pedig ugyanilyen módon zöld, akkor a hasonló alapú színek árnyalati különbségének megállapításából még nem következik, hogy a sötétárnyalatu három oldaltól különböző három világos-árnyalatu oldal egymásközt egyenlő, vagy azonos, vagy hogy közöttük okozati kapcsolat van.

A néprajz valóban feltünteteti mindazokat a különbségeket, amelyek a honi magyar vagy még inkább a székely jellegzetességeit teszik. A magyarság egyéb részeivel való összehasonlításban csakugyan megkapó az a sok friss, külön szín, ami ezen a néprészen felvillan. Az ember hajlandó volna fenntartás nélkül elismerni egy tökéletesen zárt népi világképet és egy ennek megfelelő sajátos népi kulturát. Az öltözködés, az étkezés, az építkezés, a foglalkozás, a nyelv és gondolkodásmód olyan feltűnő eltéréseket mutatnak, hogy önkéntelenül is hajlandók vagyunk az így felfedezett „transzilván“ sajátosságokat zárt rendszerbe foglalni és mintegy alátétképpen külön elméletet állítani fel.

Az emberi természet az elítőt könnyebben veszi észre, mint az azonos és nagyobb jelentőséget hajlandó az előbbinek tulajdonítani. A székely-magyar különbözőségben azonban én nem azt tartom csodálatosnak, hogy annyira eltérnek egymástól, hanem azt, hogy minden eltérésük ellenére is alapjukban véve mégis azonosak. A különösségek, a transzilván sajátosságok tehát csak az alapforma változatai s mint ilyeneket nem egy magábanálló elmélet képzelt törvényei, hanem a jólismert alapforma általános irányelvei szerint kell megítélni. Ebben a fogalmazásban a „székely“ vagy „transzilván“ irodalom csakugyan pontosan az, aminek Szenczei ismerte fel: egy regionális és ebben a formájában értékes alkotásokat létrehozni képes irodalom, aminek jellegzetességei a magyar irodalom általános jegyeivel való viszonylatban tűnnek csak ki.

A transzilván magyar művészet az európai művészi törekvések és stílusirányok folyamán alakult ki. Nyugattól kaptuk a formát és indítékot és hozzátettük azt, ami bennünk lényeges. A román és gót stílust Európával együtt csináltuk végig, a reneszánszban virágoztuk ki legsajátosabban magunkat, de egyben el is maradtunk Európától. A barokkot és a rokokót mi már nem vettük át vagy csak nagyon későn, helyette a „reneszánsz morzsáin“ tengődtünk. És a reneszánsz csakugyan meghódította az egész transzilván magyarságot, mert a népművészet is magáévá tette. Legsajátabb művészi termésünket a reneszánszban hoztuk létre. Valóban, ha a templomépítést, ötvösművészetet, magánépítkezést összehasonlítjuk a máshonnan származó magyar művészi alkotásokkal, megint gondolkodóba kell esnünk. Ha a stílus egyenlő a világnézettel, akkor itt csakugyan volt valami sajátos világnézet, ami az azonos alap-erővet saját motívumaival hintette teli. És ami feltűnő: mindez a külön fejlődés a fejedelemségek korában történik. Azt lehetne hinni, hogy az önállósult országrész önálló kezdeményt tesz a művészetben. De nem. Inkább elmarad Európától, a reneszánszt a halódó gótikával együtt művelve kifejleszt egy sajátos stílust, de nem a saját stílusát. Mindenesetre különbözött az egykori ország többi részétől. És vajjon most már döntően bebizonyult az általános, mindent egybefogó „transzilván szellem“ művészi hite? Sajnos most sem! „A fejedelemség korában a kimul-

ni nem tudó gótika a századok, az ugyancsak elhuzódó reneszánsz a magyarság, a „bizánci stílus pedig a románok kedvelt stílusa lesz“. (Gerévich Tibor). De ha a stílus nem egyéb, mint a világnézet, akkor ez a hármas stílus-megosztódás vajjon nem jelent-e egyuttal hármas világnézeti megosztódást is? Félek, hogy a kölcsönzések, a kölcsönhatások nem voltak elég erősek ennek a különirányú tájékozódásnak semlegesítésére.

Igyekeztem pártatlanul és tárgyilagosan tekinteni a mult mély kútjába, hogy ellenőrizsem mindazt, amit talán tulságosan éles vonalakkal vontam meg már egyszer. De a mult csalékony, a vitzükör a beletekintő arcát tükrözi vissza s a „történelmi igazságok“ futó gyűrűkként fosznak szét a sötétben. Aztán megszólaltak a kövek és háromféle nyelven beszéltek. Aki hallgatta, mindhármukat megértette, de ők nem értették egymást. Nyugtalanul fordultam ismét a jelen felé. Hátha itt rejtőzik a transzilván szellem. De a transzilvánizmus jeleit nem találtam benne. „Gyümölcsseiről ismeritek meg a fát; ahol azonban nincs gyümölcs, ott bizonyára fa sincs.“ (Aldous Huxley). Ennek bizonyítását azonban már az utókorra hagyom.

A transzilvánizmus hívői előtt nyilvánvaló saját hitük. A mult saját arcukat tükrözi vissza és ők hisznek is benne. „A transzilvánizmus... nem előre kitalált jelszó, hanem tradíció, történelmi tudat, akarat, reménység és mindenekfelett szilárd, megingathatatlan hit“ — írja Kós Károly. „Egy jelszó tartalmát és erejét a hívők hite adja meg“ irtam én a „Jelszó és mithosz“ első mondatában. Köszönöm Kósnak hogy így igazol engem. Igazolja azt, hogy a transzilvánizmusról való mithikus felfogásom helyes. De ne tévedjünk: a mithoszt én is épp oly valóságosnak ismerem el, mint bármely más lélektani tényt. És mint minden más lélektani tényt, meg is próbálok magyarázni.

A transzilvánizmus mithosza — amint én hiszem — nem a multban gyökerezik, hanem a jövőben. Minden nép hite az emberiség kezdetévé tette az aranykort. Azt, amire vágytak, azt aminek eljövételében reménykedtek, azt aminek képéhez menekültek nyomorult és zaklatott életükben, a távol elsüllyedt időbe vetítették vissza. Aki azonban megérezte a jelen hűvös szelét és felemelte a derülátók rózsaszínű fátylát, az másképpen látta a világot. Megérezte a valódi feladat fontosságát és halaszthatatlanságát. És hozzákezdett a feladathoz. Hozzákezdett anélkül, hogy elképzeléseit egy történelmi mult visszavért fényesugarazta volna be. Hozzákezdett „reálisan és analitikusan“, ahogy azt a saját meggyőződése parancsolta. Erre a parancsra volt kénytelen a mithoszt is megvizsgálni s a maga részére használhatatlannak itélni.

Ezzel azonban a transzilvánizmus egykori hitelének és teljesítményeinek önmagában vett értéke nem csökken. A transzilvánizmus, úgy ahogy a kezdeti transzilvánisták értelmezték, megtette a maga munkáját. Hatásait minden bizonnyal felfedezhetjük szellemi életünk minden területén és eredményeiből a ma is használhatót az utódok is készséggel átveszik. Az emberi szellem tevékenységének minden területén ez a helyzet. A Newton-féle fizika nem azonos az Einstein-Planck fizikával, de ez utóbbi átvette az előbbi tényeit, csak éppen más magyarázatot adott nekik. A tények ugyanis nem változnak, csak az elméletek és a kísérleti módszerek.